

MANTOJUMA ATRAUŠANA NECIENĪGĀM PERSONĀM

FORFEITURE OF INHERITANCE FROM UNWORTHY PERSONS

Alise Reide, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante,
Civiltiesisko zinātņu katedras lektore

Summary

According to Article 824 of the Latvian Civil Law the inheritance as well as the legacy shall be forfeited from a person due to his or her unworthiness. Therefore, the article explores forfeiture of inheritance from unworthy persons by analysing the main legal grounds for forfeiture of the inheritance, distinguishing forfeiture from disinheritance, exploring the procedure and limitation period for this claim, as well as examining the legal consequences of forfeiture of the inheritance on the basis of unworthiness.

Atslēgvārdi: mantojums, mantojuma atraušana, necienīgs mantinieks, atkrišana no mantojuma, atstumšana no mantojuma

Keywords: inheritance, forfeiture of inheritance, unworthy heir, fail of inheritance, exclusion from inheritance

Ievads

Nereti mantojuma atstājējs, pat apzinīgi plānojot savas mantas, tiesību un saistību pēctecību, taisot testamentu vai noslēdzot mantojuma līgumu, vai pakļaujot to likumiskās mantošanas nosacījumiem, tomēr nevar paredzēt visus apstākļus un notikumus, kas nelabvēlīgi var ietekmēt gan pašu mantojuma atstājēju, gan viņa pausto pēdējo gribu pēc mantojuma atklāšanās. Tāpēc normatīvajā regulējumā jau izsenis paredzēta iespēja atraut (tiesiskā ceļā atņemt) necienīgam mantiniekam vai legatāram tam piekrietošo (arī jau pieņemto un iegūto) mantojumu vai legātu.¹ Līdz ar to raksta mērķis ir izpētīt mantojuma atraušanas institūtu, analizējot mantojuma atraušanas tiesiskos pamatus, aplūkojot procesuālo kārtību un termiņus, kā arī izziņot sekas mantojuma atrašanai necienīgām personām.

¹ Sk. Vietējo civillikumu kopojums (Vietējo likumu kopojums. 3. daļa): tulkojums ar pārgrozījumiem un papildinājumiem, kas izdoti līdz 1927. g. 31. decembrim, un ar dažādiem paskaidrojumiem. Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā. Rīga: Valters un Rapa, 1928, 2847.–2877. pants; Civillikums: LV likums. 824.–829. pants. Rīga: Kodifikācijas nodaļa, 1937; Civillikums: LV likums. Pieņemts 28.01.1937. [aplūkots 10.01.2024.].

1. Pamati mantojuma atraušanai

Civillikuma (turpmāk – CL) 824. panta pirmajā daļā ir norādīti gadījumi, kad mantojumu, kā arī legātu persona var zaudēt kā necienīga. Turklāt tiesību doktrīnā skaidrots, ka “mantojuma un legāta atraušana necienīgām personām var notikt visos trijos mantojuma tiesību veidos (likumiskās, testamentārās vai līgumiskās mantošanas gadījumos)”.² Tāpēc ir būtiski izprast mantojuma vai legāta atraušanas tiesiskos pamatus un to atbilstošu piemērošanu, kā arī nejaukt mantojuma atraušanu necienīgām personām ar atstumšanu no mantošanas.³

Atbilstoši CL 427. panta pirmajai daļai “[a]r atstumšanu no mantojuma jāsa-prot rīkojumā nāves gadījumam izteiktā griba, lai tas, kam ir tiesība mantot pēc likuma, nekļūst par mantinieku”. Ņemot vērā, ka CL 639. panta trešā daļa nosaka, ka atstumšana mantojuma līgumā nav atļauta, mantojuma atstājējs atstumt no mantojuma likumiskos mantiniekus, kā arī neatņemamās daļas tiesīgos var tikai pats savas dzīves laikā, taisot testamentu. Savukārt atraut mantojumu necie- nīgam likumiskajam, testamentārajam vai līgumiskajam mantiniekam, kā arī legatāram var tikai pēc mantojuma atstājēja nāves prasības kārtībā, turklāt atraut mantojumu var arī, ja necienīgais mantinieks to jau ieguvis.⁴ Ievērojot, ka tie- siskie pamati jeb nosacījumi “mantojuma vai legāta atraušanai necienības dēļ ir smagāki nekā atstumšanai no mantojuma”,⁵ tie piemērojami arī attiecībā uz neatņemamās daļas tiesīgajiem, lai liegtu tiem saņemt vai atrautu jau saņemto neatņemamo daļu.⁶

Saskaņā ar CL 824. panta pirmās daļas 1. punktu par necienīgu mantinieku uzskatāma persona, kas tīši sagādājusi nāvi mantojuma atstājējam vai savam tuvākam priekšmantiniekam vai tīši nodarījusi mantojuma atstājējam tādu veselības bojājumu, kurš padara to nespējīgu taisīt vai atcelt pēdējās gribas rīkojumu. Tāad tiesību normā ietverti kriminālsodāmi noziedzīgi nodarījumi, kuri izdarīti tīši jeb ar nodomu (tiešu vai netiešu nodomu) atbilstoši Krimināllikuma⁷ (turpmāk – KL) 8. un 9. pantam, kas konstatēts ar tiesas spriedumu vai lēmumu.⁸ Savukārt, ja “noziegums izdarīts aiz

² Krauze R., Gencs Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.–840. pants). Rīga: Mans Īpašums, 1997, 378. lpp.

³ Tiesa nolēmumā raksta: “Tas nozīmē, ka pastāv apstākļi, kuru dēļ atbildētājs zaudē iegūto mantojumu kā necienīgs un ir pamats atbildētāju atstumt no mantojuma.” Sk. Zemgales apgabaltiesas 08.12.2022. sprieduma lietā Nr. C73473521 3.2. punktu un rezolutīvo daļu. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/500500.pdf> [aplūkots 17.02.2024.].

⁴ Gencs Z. Civillikuma komentāri. Otrā daļa. Mantojuma tiesības (655.–840. pants). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2012, 362. lpp.

⁵ Krauze R., Gencs Z., 1997, 378. lpp.

⁶ Sk. Rīgas apgabaltiesas 23.02.2022. sprieduma lietā Nr. C30535619 13.2. punktu. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/477709.pdf>; Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 22.09.2021. sprieduma lietā Nr. C30535619 7.1., 7.2. un 7.3. punktu. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/254724.pdf> [aplūkots 18.01.2024.].

⁷ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [aplūkots 14.01.2024.].

⁸ “Tiesa uzskata, ka Civillikuma 824. panta pirmās daļas 1. punkta predispozīcijā ietvertais fakts ir nozie- dzīgs nodarījums un kā tāds ir konstatējams tikai ar tiesas spriedumu (lēmumu).” Sk. Cēsu rajona tiesas 28.07.2016. spriedumu lietā Nr. C11076716. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/277054.pdf> [aplūkots 17.02.2024.].

neuzmanības (piemēram, nāve vai veselības bojājums nodarīts autoavārijas rezultātā), tad mantojumu vai legātu atraut necienības dēļ nevar”.⁹

Noziedzīgie nodarījumi var būt vērsti ne tikai pret mantojuma atstājēju, bet arī citu mantinieku – t. s. priekšmantinieku, ja pēdējās gribas rīkojumā iecelts pirmmantinieks un pēcmantinieks vai mantinieks un substitūts. Līdz ar to var piekrist, ka noteikumi par mantojuma un legāta atrašanu ir attiecināmi ne tikai uz mantinieku un legatāru, bet arī uz pēcmantinieku un substitūtu.¹⁰ Piemēram, testamentā par mantinieku iecelta persona A, nosakot, ja persona A negrib vai nevar mantojumu pieņemt, tai par substitūtu iecelta persona B. Ja substitūts B tiši nonāvē mantinieku A, tad B ir uzskatāms par necienīgu mantinieku, kam mantojums atraujams.

Tiesu praksē ir gadījumi, kad mantinieks tiši nonāvējis mantojuma atstājēju, lai iegūtu mantojumu. Piemēram, krimināllietā līgumiskais mantinieks atzīts par vainīgu KL 117. panta 9. punktā paredzētā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā, jo tiesa konstatēja, ka līgumiskais mantinieks (pers. A) izdarījis mantojuma atstājējas (pers. B) slepkavību pastiprinošos apstākļos – mantkārīgā nolūkā.¹¹ Tiesa atzina: “/Pers. A/ nolūkā panākt mantojuma līguma mantisko saistību izpildi un nepieļaut līguma atcelšanu, lai nezaudētu piešķirtās nogaidu tiesības uz /pers. B/ atstājamo mantojumu un pēc tam īpašuma tiesības uz viņas vēl tobrīd zemesgrāmatā neierakstīto būvi /adrese/, nolēma noslepkavot /pers. B/ sava mantiskā stāvokļa uzlabošanai. [...] Apsūdzētais noziedzīgo nodarījumu izdarīja ar tiešu nodomu, pilnībā apzinājās savas darbības kaitīgumu un to apzināti veica, paredzēja nodarījuma sekas un vēlējās to iestāšanos. Turklāt arī /pers. A/ darbības pēc /pers. B/ noslepkavošanas norāda uz viņa mantkārīgo nolūku.”¹² Līdz ar to līgumiskais mantinieks ir necienīgs mantot un pers. B mantojuma lietā apstiprināmi, piemēram, tuvākie likumiskie mantinieki atbilstoši CL 827. pantam.

Tiesu praksē ir arī gadījumi, kad mantinieks nodarījis tišus smagus miesas bojājumus mantojuma atstājējam, kuru rezultātā iestājusies mantojuma atstājēja nāve. Tā krimināllietā konstatēts, ka mantinieka nodarītie miesas bojājumi mantojuma atstājējai pieskaitāmi pie smagiem miesas bojājumiem, kā bīstami dzīvībai, kas ir tiešā cēloņsakarībā ar mantojuma atstājējas nāves iestāšanos. Līdz ar to krimināllietā atzīts, ka mantinieks izdarīja noziedzīgu nodarījumu, par kuru paredzēta kriminālatbildība pēc KL 125. panta trešās daļas – tiša smaga miesas bojājuma nodarīšana, kas vainīgā neuzmanības dēļ bijis par iemeslu cietušā nāvei.¹³

Izskatot prasību par šā mantinieka atzīšanu par necienīgu un mantojuma atrašanu, pirmās instances tiesa secināja: “Minētie apstākļi norāda uz atbildētāja apzinātām tišām prettiesiskām darbībām, kuru rezultāts bija mantojuma atstājējas nāve. Tas atbilst CL 824. panta pirmās daļas 1. punktā paredzētajam nosacījumam – atbildētājs

⁹ Gencs Z. Mantošana. Zinātniski praktiskais komentārs. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 322. lpp. Sal. sk. arī Baltijas Vietējo likumu kopojuma 2848. panta 1. punktu, kas noteica, ka mantojumu zaudē tas, kas “nogatina mantojuma atstājēju vai savu tuvāko priekšmantinieku, vai kaut arī aiz neuzmanības sagādā tam nāvi”.

¹⁰ Gencs Z., 2012, 363. lpp.

¹¹ Rīgas apgabaltiesas 03.06.2021. spriedums lietā Nr. KA04-0505-21/23. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/456351.pdf> [aplūkots 12.01.2024.].

¹² Senāta 22.04.2021. lēmums lietā Nr. SKK-68/2021. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/446368.pdf> [aplūkots 12.01.2024.].

¹³ Jēkabpils rajona tiesas 05.07.2012. lēmums krimināllietā Nr. 11210036211. Nav publicēts.

tīši sagādājis nāvi mantojuma atstājējam.”¹⁴ Tātad, tiesas ieskatā, arī tīšu smagu miesas bojājumu izdarīšana, kas vainīgā neuzmanības dēļ bija par iemeslu mantojuma atstājējas nāvei, uzskatāma par mantojuma atstājēja “tīšas nāves sagādāšanu”. Lai gan tiesību doktrīnā, analizējot KL 125. panta trešo daļu, skaidrots, ka “likumdevējs pret katru no normā minētajām sekām noteicis dažādu vainīgās personas psihisko attieksmi: pret smagu miesas bojājumu – nodomu, pret nāvi – neuzmanību. Vainīgā attieksme pret cietušā nāvi ir galvenais kritērijs, kas ļauj norobežot šo noziegumu no slepkavības, tās mēģinājuma un no nonāvēšanas aiz neuzmanības”.¹⁵

Izskatot lietu apelācijas kārtībā, otrās instances tiesa atzina, ka pirmās instances tiesas spriedumā ietvertais pamatojums ir pareizs, pilnībā pietiekams, un pievienojās tās sprieduma argumentācijai, vienlaikus norādot: “[.] /pers. A/ ir tīši nodarījis mantojuma atstājējam /pers. C/ tādus miesas bojājumus, kuru rezultātā ir iestājusies viņas nāve un viņa nebija spējīga taisīt pēdējās gribas rīkojumu.”¹⁶ Aplūkotā lieta norāda uz problemātiku ar CL 824. panta pirmās daļas 1. punkta piemērošanu – netiek nošķirti gadījumi, kad mantojuma atstājējam tīši sagādāta nāve, no gadījumiem, kad tam tīši nodarīts veselības bojājums, kas padara to nespējīgu taisīt vai atcelt pēdējās gribas rīkojumu. Pirmās instances tiesa paplašināti tulkojusi “tīšas nāves sagādāšanu”,¹⁷ bet otrās instances tiesa paplašināti tulkojusi “veselības bojājumu nodarīšanu, kas padara mantojuma atstājēju par nespējīgu taisīt vai atcelt pēdējās gribas rīkojumu”. Iespējams, ka mantinieka izdarītais KL 125. panta trešās daļas nodarījums jāuzskata par tīša veselības bojājuma nodarīšanu mantojuma atstājējam, kurš padara to par nespējīgu taisīt vai atcelt pēdējās gribas rīkojumu. Tādējādi “nespēja taisīt vai atcelt pēdējās gribas rīkojumu” aptvertu arī tālākās izdarītā nodarījuma (veselības bojājuma) sekas – nāvi aiz neuzmanības, kā arī nošķirtu tīšu nāves sagādāšanu no tīša veselības bojājuma nodarīšanas, kas vainīgā neuzmanības dēļ bijis par iemeslu mantojuma atstājēja nāvei.

Attiecībā uz CL 824. panta pirmās daļas 1. punktā norādīto tīša veselības bojājuma nodarīšanu jāņem vērā, ka “ne jebkurš tīšs, kaut arī smags un dzīvībai bīstams veselības bojājums tā nodarīšanas brīdī var būt par pamatu mantojuma atraušānai necienības dēļ [..]. Veselības bojājumam jābūt tādām, kas padara mantojuma atstājēju vai tuvāko priekšmantinieku par nespējīgu taisīt vai atcelt pēdējās gribas rīkojumu”.¹⁸ Tāpēc CL 824. panta pirmās daļas 1. punkts attiecībā pret izdarītā veselības bojājuma sekām ir nošķirams no CL 824. panta pirmās daļas 2. punkta. CL 824. panta pirmās

¹⁴ Zemgales apgabaltiesas 08.12.2022. spriedums lietā Nr. C73473521, 3.2. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/500500.pdf> [aplūkots 17.02.2024.].

¹⁵ Krastiņš U., Liholaļa V. Krimināllikuma komentāri. Otrā daļa (IX–XVII nodaļa). Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2022, 334.–335. lpp.

¹⁶ Zemgales apgabaltiesas 08.12.2022. spriedums lietā Nr. C73473521, 8., 10., 11.2. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/500500.pdf> [aplūkots 17.02.2024.].

¹⁷ Piemērojot CL 824. panta pirmās daļas 1. punktu, tiesa skaidrojusi: “Izvērtējot šīs normas piemērošanas tvērumu, ir secināmi trīs nosacījumi. Pirmkārt, tas attiecināms uz fizisku iedarbību uz mantojuma atstājēju. Otrkārt, normas piemērošana attiecināma jau no veselības bojājumu nodarīšanas, kas ietekmē mantojuma atstājēja spējas paust savu gribu. Treškārt, tas ietver plašāku pamatojumu mantojuma atstājēja nāvei nekā tikai tīša nonāvēšana. Norāde “tīši sagādājis nāvi” ietver jebkuras apzinātas darbības, kuru rezultātā iestājusies mantojuma atstājēja nāve.” Zemgales apgabaltiesas 08.12.2022. spriedums lietā Nr. C73473521, 3.2. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/500500.pdf> [aplūkots 17.02.2024.].

¹⁸ Krauze R., Gencs Z., 1997, 378. lpp.

daļas 2. punkts aptver ne tikai vardarbību (visplašākajās tās izpausmēs), bet arī viltu, kādēļ mantojuma atstājējs ir ticis pamudināts vai atturēts no pēdējās gribas rīkojuma taisīšanas, grozīšanas vai atcelšanas. Pamatojoties uz CL 1459. pantu, viltus ir otras personas prettiesīgs maldinājums, lai viņu piedabūtu izdarīt viņas interesēm pretēju darbību vai atturēties no tās, kas var izpausties kā meli, nepilnīgas informācijas sniegšana vai arī krāpšana.¹⁹

Saskaņā ar CL 824. panta pirmās daļas 3. punktu necienīgs ir tas mantinieks, kas ļaunprātīgi nogādājis pie malas mantojuma atstājēja taisīto pēdējās gribas rīkojumu. Atzīts, ka ar jēdzienu “ļaunprātīgi nogādājis pie malas” pēdējās gribas rīkojumu jāsaprot ļaunprātīga testamenta iznīcināšana.²⁰ To pamato arī latviešu literārās valodas vārdnīcā skaidrotais: “Nogādāt (arī aizgādāt, aizvākt, novākt, dabūt) pie malas nozīmē atbrīvoties no kāda, parasti, fiziski iznīcinot.”²¹ Tāpat pausts, ka ar “ļaunprātīgu nogādāšanu pie malas” jāsaprot pēdējās gribas rīkojuma noslēpšana ar mērķi, lai tas nevarētu stāties spēkā.²² Tādējādi secināms, ka jebkāda veida ļaunprātīgas darbības, kuras vērstas gan uz testamenta, gan mantojuma līguma slēpšanu vai iznīcināšanu, var uzskatīt par tādām, kuru rezultātā mantinieks atzīstams par necienīgu. Praktiskāka nozīme šīs normas piemērošanai ir attiecībā uz privātiem testamentiem, jo publiskiem testamentiem un mantojuma līgumiem izvirzīta notariālā akta forma, kam “raksturīga obligāta dokumenta saglabāšana, iespējama atkārtotu izrakstu, norakstu izdošana”.²³ Tāpēc notariālā akta veidā sagatavotiem pēdējās gribas rīkojumiem to iznīcināšana vai noslēpšana ir gandrīz neiespējama.

Atbilstoši CL 824. panta pirmās daļas 4. punktam necienīgs ir mantinieks, kurš viltojis mantojuma atstājēja pēdējās gribas rīkojumu. Kādā mantojuma lietā tika apstrīdēts testaments, norādot uz iespējamu tā viltošanu.²⁴ Prasītāja lūdz atzīt testamentu par spēkā neesošu un atzīt mantinieku par necienīgu un atraut tam piekrietošo mantojumu, pamatojoties arī uz CL 824. panta pirmās daļas 6. punktu, jo mantinieks nepiedalījās apbedīšanas pasākumu sagatavošanā un apbedīšanas ceremonijā. Tiesa celto prasību apmierināja, nevērtējot norādītos apstākļus, jo atbildētājs, kurš procesa gaitā tika aizstāts ar atbildētāja mantojuma masas aizgādni, prasību pilnībā atzina.

CL 824. panta pirmās daļas 5. punkts paredz, ka par necienīgu mantinieku uzskatāms tas, kas atteicies no viņam pēdējās gribas rīkojumā uzliktā aizbildņa amata vai pienākuma kādu audzināt. Šī tiesību norma jāskata kopsakarā ar CL 229. pantu, kas paredz vecāku tiesību testamentā iecelt aizbildņus saviem esošajiem vai gaidāmajiem bērniem, kā arī CL 232. pantu, kas nosaka, ka testamentā ieceltos aizbildņus bāriņtiesa var apstiprināt, tikai pārliecinājusies par viņu atbilstību aizbildņa pienākumu pildīšanai.²⁵ Tāpēc, ja bāriņtiesa atzītu, ka testamentā norādītā persona nav

¹⁹ Balodis K. Ievads Civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 266. lpp.

²⁰ Krauze R. Mantojuma tiesības Latvijas Republikā. Rīga: Biznesa komplekss, 1994, 158. lpp.

²¹ Latviešu literārās valodas vārdnīca. 5. sēj. Ļ.-N. Rīga: Zinātne, 1984, 534. lpp.

²² Gencs Z., 2002, 323. lpp.

²³ Senāta 15.02.2019. spriedums lietā Nr. SKC-117/2019, 8.1. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 16.02.2024.]; Damane L. Notariālais akts kā mantisko un nemantisko tiesību garant. Promocijas darbs. Rīga: [b. i.], 2012, 21. lpp.

²⁴ Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesas 02.02.2016. spriedums lietā Nr. C32153207. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/477835.pdf> [aplūkots 25.01.2024.].

²⁵ Sk. arī Senāta 29.12.2016. lēmumu lietā Nr. SKA-1483/2016, 5. punktu. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/371357.pdf> [aplūkots 17.02.2024.].

atbilstoša bērna aizbildņa pienākumu veikšanai, piemēram, veselības apstākļu dēļ, tas vien nebūtu pamats mantojuma atraušanai necienības dēļ. Turklāt būtisks ir CL 248. pants: “Tas, kas pieņēmis novēlējumu pēc tā paša testamenta, ar kuru viņš iecelts par aizbildni, var atteikties no aizbildņa pienākuma tikai dēļ bērna interesēm.” Tātad aizbildnis bērna interešu nolūkā var atteikties no testamentā uzliktā aizbildņa pienākuma. Līdz ar to, pirms izšķirt jautājumu par mantojuma atraušanu necienības dēļ, ir jāvērtē aizbildnības lietas faktiskie apstākļi, testamentā ieceltā aizbildņa pienākumu pildīšanai nepieciešamās spējas un īpašības, kā arī aizbildņa atteikšanās motīvi.

Par necienīgu mantinieku var atzīt personu, kura neizpilda uzlikto pienākumu rūpēties par mantojuma atstājēja apbedīšanu saskaņā ar CL 824. panta pirmās daļas 6. punktu. Tiesību pētnieku vidū nav vienprātības, vai šajā (kā arī CL 824. panta pirmās daļas 5. punkta) gadījumā tiek zaudētas tiesības mantot arī pēc likuma.²⁶ Ņemot vērā, ka mantojuma atraušana necienīgām personām var notikt visos trijos mantojuma tiesību veidos, kā arī piekrītot, ka CL nesatur tiešu norādi, ka CL 824. panta pirmās daļas 5. un 6. punkta gadījumos zaudētas tikai tiesības mantot pēc pēdējās gribas rīkojuma, atbalstāms viedoklis, ka tas, kurš “atsakās no viņam pēdējās gribas rīkojuma uzliktā aizbildņa amata vai pienākuma kādu audzināt vai nepilda viņam uzlikto pienākumu rūpēties par mantojuma atstājēja apbedīšanu, tas izrāda necieņu pret mantojuma atstājēju un nostājas pret mantojuma atstājēja pēdējās gribas rīkojumu, tāpēc jāšaubās par to, vai viņš var būt cienīgs mantot pēc likuma”.²⁷

Lai atrautu mantojumu necienības dēļ saskaņā ar CL 824. panta pirmās daļas 5. vai 6. punktu, jākonstatē, ka pienākumi mantiniekam uzlikti ar mantojuma atstājēja pēdējās gribas rīkojumu. Ja lietā nav pierādīts, ka mantiniekam uzlikts pienākums rūpēties par mantojuma atstājēja apbedīšanu, nav pamata secināt, ka prasītājs nostāties pret mantojuma atstājēja gribu. Kādā lietā tiesa atzina: “Apbedīšanas rūpju atstāšana atbildētāja un trešās personas ziņā nerada prasītājam sekas, kas izriet no CL 824. panta pirmās daļas 6. punkta, proti, nepiedalīšanās apbedīšanā pati par sevi nenozīmē neizpildīt uzlikto pienākumu rūpēties par mantojuma atstājēja apbedīšanu, tā kā lietā nav konstatēts, ka prasītājam šāds pienākums būtu tieši uzlikts. [...] apstākļi, ka prasītājs nav tieši jautājis vai interesējies par nepieciešamību sniegt palīdzību mirušā tēva apbedīšanā, nerada CL 824. panta pirmās daļas 6. punktā noteiktās sekas.”²⁸

Tāpat mantojuma atstājējs pēdējās gribas rīkojumā var uzlikt vēl citus pienākumus mantiniekam (t. s. uzlikumus).²⁹ Ja mantinieks gada laikā no pēdējās gribas

²⁶ Erdmann C. System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland. Dritter Band. Erbrecht. Riga: N. Kummel's Verlag, 1892, S. 503; Буковский В. Свод Гражданских Узаконений Губерний Прибалтийских съ продолжением 1912–1914 г.г. и с разъяснениями в 2 томах. Том I. Рига: Г. Гемпель и Ко., 1914, с. 1081–1082; Krauze R., Gencs Z., 1997, 378.–379. lpp.

²⁷ Krauze R., Gencs Z., 1997, 379. lpp.

²⁸ Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 22.09.2021. spriedums lietā Nr. C30535619, 7.1., 7.2. un 7.3. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/254724.pdf> [aplūkots 25.01.2024.].

²⁹ Piemēram, pēc mantojuma atstājējas nāves mantoto nekustamo īpašumu “turēt lietderīgi un sakoptu, saglabājot to nākamajam paaudzēm”. Alūksnes rajona tiesas 16.09.2015. spriedums lietā Nr. C08054214. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/233901.pdf> [aplūkots 19.02.2024.]; sk. Reide A. Pēdējās gribas rīkojumu aprobežojumi. Grām.: Latvijas Republikas Satversmei – 100. Latvijas Universitātes 80. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Riga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022, 110.–117. lpp.

rikojuma spēkā nākšanas bez ievērojamiem iemesliem neizpilda mantojuma atstājēja uzlikumu, mantinieku var atzīt par necienīgu un atraut saņemto mantojumu, pamatojoties uz CL 824. panta pirmās daļas 7. punktu. Būtiski, ka norma nosaka konkrētu termiņu, kura laikā uzlikums jāizpilda – gada laikā no pēdējās gribas rīkojuma spēkā stāšanās –, kā arī paredz attaisnojums pienākuma neizpildei – ievērojamus iemeslus. Ievērojami iemesli varētu būt svarīgi, pamatoti, attaisnojoši iemesli bez ļaunprātīga rakstura, turklāt nav nepieciešami vairāki iemesli, var būt viens, ja tas ir ievērojams, ko izvērtē tiesa, ņemot vērā lietas apstākļus.³⁰ Kādā lietā tiesa noraidīja prasību par mantojuma atraušanu, secinot: “Atbildētājam apglabājot mantojuma atstājēju Jaunciema kapsētā, testamenta akta nosacījums atzīstams par izpildītu. Līdz ar to par nepamatotu Civillietu tiesu kolēģija uzskata apelācijas sūdzības iesniedzēja norādīto, ka /pers. C/ apbedīšana 10 mēnešus pēc tās kremācijas atzīstama par rīcību, kas būtu pretēja mantojuma atstājēja testamenta aktā minētajiem nosacījumiem.”³¹

Pamatojoties uz CL 824. panta pirmās daļas 8. punktu, mantinieku var atzīt par necienīgu, ja tam atņemtas aizgādības tiesības ar spēkā stājušos tiesas spriedumu (CL 200. pants). Šī tiesību norma CL ieviesta tikai 2014. gadā,³² precizējot tiesisko regulējumu attiecībā uz nepilngadīga bērna mantojumu gadījumā, kad bērna vecākam atņemtas aizgādības tiesības.³³ Grozījumu pamatā bija prakses gadījums, kad vecāki, kuriem jau kopš bērna mazotnes bija atņemtas aizgādības tiesības, pieteicās uz bērna mantojumu. Tā kā aizgādības tiesību atņemšana nepārtrauc radniecību, kas ir par pamatu likumiskajai mantošanai, vecāki, kuri, piemēram, ir apdraudējuši bērna veselību vai pat dzīvību, varēja saņemt mirušā bērna mantojumu. Secināms, ka šāda mantojuma atraušanas pamata iekļaušana CL aizstāv bērna intereses un novērš iespējami netaisnīgu ģimenes un mantojuma tiesību savstarpējo rezultātu.

Jāņem vērā, ka CL 824. panta otrā daļa nosaka: “Mantojumu vai legātu nezaudē tas, kam mantojuma atstājējs piedēvis.” Tātad normatīvais regulējums paredz iespēju necienīgam mantiniekam tomēr saņemt mantojumu, ja ir pierādāma mantojuma atstājēja piedošana.³⁴ Skaidrots, ka par piedošanu var liecināt “mantojuma atstājēja testaments, kas taisīts par labu necienīgajam, ja testamenta taisīšanas laikā mantojuma atstājējam bija zināms par mantinieka vai legatāra necienību”.³⁵ Tomēr mantojuma atstājēja “piedošana” nebūtu attiecināma uz visiem mantojuma atraušanas tiesiskajiem pamatiem, jo apšaubāma CL 824. panta otrās daļas piemērošana attiecībā uz CL 824. panta pirmās daļas 1., 6. un 7. punktu.

³⁰ Gencs Z., 2012, 364. lpp.; Krauze R., Gencs Z., 1997, 379. lpp.

³¹ Rīgas apgabaltiesas 17.11.2015. spriedums lietā Nr. C04199313. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/249294.pdf> [aplūkots 18.02.2024.].

³² Grozījumi Civillikumā: LV likums. Pieņemts 08.05.2014. [aplūkots 04.02.2024.].

³³ Likumprojekta “Grozījumi Civillikumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/webSasaiste?OpenView&restricttocategory=411/Lp11> [aplūkots 05.02.2024.].

³⁴ Sk. Senāta sprieduma lietā Nr. SKC-[B]/2015 13.4. punktu. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba> [aplūkots 19.02.2024.].

³⁵ Gencs Z., 2002, 324. lpp.

2. Procesuālā kārtība un termiņi

Atbilstoši CL 826. panta pirmajai daļai atraut mantojumu necienības dēļ var vienīgi prasības ceļā. Tātad ir jāvērsas tiesā, iesniedzot prasību pret necienīgo personu, lūdzot tiesu atzīt atbildētāju par necienīgu mantinieku un atraut viņam mantojumu, pamatojoties uz kādu no CL 824. panta pirmajā daļā norādītajiem pamatiem, kā arī lūdzot atzīt par spēkā neesošu necienīgajam mantiniekam izsniegto mantojuma apliecību.³⁶ Tiesu prakse apliecina, ka vienkārša iebildumu izteikšana par mantinieka necienību mantot bez attiecīgas prasības celšanas, lūgumu pieteikšanas un pierādījumu iesniegšanas tiesā nav pamats mantojuma atrašanai.³⁷

Būtiski, ka CL 826. panta otrā daļa paredz noteiktu subjektu loku, kuri tiesīgi celt šādu prasību. Proti, šo prasību var celt tikai tā persona, kurai pāriet mantojums pēc tā atrašanas (CL 827. pants), tātad ne jebkurš mantinieks, bet tikai tas, kuram pēc mantojuma atrašanas piekrīstu mantojums, vai prokurors, bet tikai CL 824. panta pirmās daļas 1. un 8. punkta gadījumos.³⁸ Pausts, ka CL 826. panta otrā daļa kā speciāla likuma norma dod tiesības prokuroram celt prasību par mantojuma atrašanu neatkarīgi no Civilprocesa likuma 90. pantā³⁹ norādītajiem apstākļiem.⁴⁰

Aplūkojot tiesu praksi, rosināms prokurorus biežāk izmantot šādas tiesības. Ir situācijas, kad iespējamie mantinieki nerealizē savas tiesības celt prasību tiesā pret necienīgo mantinieku, jo tā ir tiesība, ne pienākums,⁴¹ vai mantojuma lietā citu mantinieku, kas varētu realizēt šīs tiesības, nemaz nav, tad vismaz prokurors CL 824. panta pirmās daļas 1. un 8. punkta gadījumos var celt šādu prasību. Turklāt gadījumā, kad bez necienīgā mantinieka citu mantinieku nav, mantojums atzīstams par bezmantinieka mantu,⁴² kas piekrīt valstij vai pašvaldībai (sk. CL 416. pantu), un tādējādi mantojuma atrašana necienīgam mantiniekam ne tikai nodrošinātu taisnīgumu, bet arī nestu finansiālu labumu sabiedrībai.

Pamatojoties uz CL 826. panta trešo daļu, prasību par mantojuma atrašanu necienības dēļ var celt 685. un 686. pantā norādītajos termiņos. Tātad ir piemērojams mantojuma prasībai noteiktais piecu gadu noilgums. Atzīts, ka prasība par mantojuma atrašanu necienības dēļ arī ir mantojuma prasība, kas gan personai, kurai pārietu mantojums pēc tā atrašanas, gan prokuroram CL 824. panta pirmās

³⁶ Sk. Notariāta likums: LV likums. 284. un 316. pants. Pieņemts 01.06.1993.; Civilprocesa likums: LV likums. 178. panta trešā daļa. Pieņemts 14.10.1998. [aplūkots 19.02.2024.].

³⁷ Rīgas apgabaltiesas 29.11.2017. spriedums lietā Nr. C04426711; Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesas 10.12.2015. spriedums lietā Nr. C32240714. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 18.02.2024.].

³⁸ Cēsu rajona tiesas 28.07.2016. spriedums lietā Nr. C11076716. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/277054.pdf> [aplūkots 17.02.2024.].

³⁹ Sk. Torgāns K. Komentārs Civilprocesa likuma 90. pantam. Grām.: Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa). Otrais papildinātais izdevums. Sagatavojis autoru kolektīvs. Prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2016, 319.–320. lpp.

⁴⁰ Krauze R., Gencs Z., 1997, 381. lpp.

⁴¹ Likumprojekta “Grozījumi Civillikumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/webSasaiste?OpenView&restricttocategory=411/Lp11> [aplūkots 05.02.2024.].

⁴² Senāta 30.05.2019. spriedums lietā Nr. SKC-178/2019, 7.3. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 19.02.2024.].

daļas 1. un 8. punkta gadījumos jāceļ mantojuma prasības termiņos.⁴³ Tāpēc uz prasību par mantojuma atrašanu nav attiecināms vispārējais desmit gadu noilguma termiņš, bet gan speciālais – prasība jāceļ piecu gadu laikā no dienas, kad radusies tiesība šo prasību celt (CL 685. pants), vai no dienas, kad kļuvis zināms par šādu tiesību, ja nav konstatējama personas vaina nezinašanās par attiecīgas prasības celšanu (CL 686. pants).⁴⁴

3. Mantojuma atrašanas sekas

Ja mantojums atrauts necienības dēļ, tad uzskatāms, ka necienīgais mantinieks ir atkritis (CL 406. panta trešā daļa), un atbilstoši CL 827. pantam “viņa vietā, ja par to nav nekādu sevišķu noteikumu, iestājas tas, kas aicināts mantot kopā ar atkritušo vai tieši pēc viņa, vienalga, vai tas būtu substitūts, vai līdzmantinieks, vai arī tuvākais likumiskais mantinieks”. Piemēram, ja par necienīgu atzīts testamentārais mantinieks, tad viņa vietā stāsies substitūts vai pēcmantinieks, ja tāds iecelts, vai testamentārie līdzmantinieki, kas aicināti mantot visu mantojumu, testamentā nenosakot viņu daļas. Ja minēto subjektu nav, tad testaments nav spēkā no tā taisīšanas brīža un iestājas likumiskā mantošana.⁴⁵

Pamatojoties uz CL 828. pantu, tai personai, kas iestājas necienīgā vietā, jāizpilda tas viss, kas bijis uzlikts necienīgajam mantiniekam (jāizpilda legāti, jāuzņemas mantojuma parādi utt.). Tomēr šī tiesību norma jātulko atbilstoši reālajai situācijai un jāvērtē, vai mantojuma atstājēja konkrētais uzlikums vēl ir izpildāms (piemēram, attiecībā uz mantojuma atstājēja apbedīšanu vai aizbildņa pienākuma veikšanu).⁴⁶ Saskaņā ar CL 829. pantu, ja necienīgais jau ieguvis un saņēmis to, kas viņam piešķirts, tad viņam tas jānodod ar visiem augļiem un pieaugumiem tam, kas iestājas viņa vietā. Turklāt, ja necienīgais cietis zaudējumus sakarā ar mantojuma pieņemšanu, tad viņš nevar prasīt agrākā stāvokļa atjaunošanu.

Kopsavilkums

1. Mantojuma atrašana necienīgām personām jānošķir no atstumšanas no mantojuma – atstumt no mantojuma var tikai likumiskos mantiniekus vai neatņemamās daļas tiesīgos, un to var izdarīt vienīgi pats mantojuma atstājējs savas dzīves laikā, taisot testamentu, savukārt atraut mantojumu necienīgam likumiskajam, testamentārajam vai līgumiskajam mantiniekam, kā arī legatāram vai neatņemamās daļas tiesīgajam var tikai pēc mantojuma atstājēja nāves prasības kārtībā, turklāt atraut mantojumu ir iespējams pat tad, ja necienīgais to jau ir ieguvis.
2. Vienkārša iebildumu izteikšana par personas necienību mantot bez attiecīgas prasības celšanas, lūgumu pieteikšanas un pierādījumu iesniegšanas tiesā nav

⁴³ Krauze R., Gencs Z., 1997, 217. lpp.; Gencs Z., 2012, 62. lpp.

⁴⁴ Senāta 28.02.2014. spriedums lietā Nr. SKC-114/2014, 11.2. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 19.02.2024.].

⁴⁵ Krauze R., Gencs Z., 1997, 381. lpp.

⁴⁶ Gencs Z., 2012, 369.–370. lpp.

pamats mantojuma atraušanai, tāpēc personai, kurai pārietu mantojums pēc tā atraušanas, vai CL 824. panta pirmās daļas 1. un 8. punkta gadījumos prokuroram mantojuma prasības termiņa ietvaros, t. i., piecu gadu laikā, tiesā ir jāceļ prasība pret necienīgo personu, lūdzot tiesu atzīt atbildētāju par necienīgu mantinieku vai legatāru, atraut viņam mantojumu vai legātu, pamatojoties uz kādu no CL 824. panta pirmajā daļā norādītajiem pamatiem, un atzīt par spēkā neesošu necienīgajam izsniegto mantojuma apliecību.

3. Aicināms prokurorus biežāk izmantot CL 826. panta otrajā daļā paredzētās tiesības – celt tiesā prasību par mantojuma atraušanu necienības dēļ, jo praksē ir gadījumi, kad iespējamie mantinieki nerealizē šīs tiesības vai mantojuma lietā citu mantinieku nav, tad vismaz prokurors CL 824. panta pirmās daļas 1. un 8. punkta gadījumos varētu celt šādu prasību, turklāt situācijās, kad bez necienīgā mantinieka citu mantinieku nav, mantojums atzīstams par bezmantinieka mantu, kas piekrīt valstij vai pašvaldībai, līdz ar to mantojuma atraušana necienīgam mantiniekam ne tikai nodrošinātu taisnīgumu, bet arī nestu finansiālu labumu sabiedrībai.